

Irk

3

Irodalomtörténeti Közlemények

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1993

Orvát Károly: *Az ember tragédiája szereplőinek és motívumainak bibliai és világirodalmi előzményeiről*

*
Berg Imre: Ismeretlen jezsuita vígjátékok

Bed István: Kazinczy Ferenc útleírásai

Bert László: Móricz *Pej paripám* *Pejkó* című elbeszélésének forrásvidéke

Kácsy Sándor: Két emlő, hat köveder

*
Köngő Gábor: Egy kiadott-kiadatlan Eötvös-mű: *Állam- és társadalombölcseleti töredékek*

Ilágyi Márton: Adalék Péteri Takáts József irodalmi kapcsolataihoz

*
Keres András: Egy méltánytalan bírálatra (Sárközy Péter recenziójáról)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1993. XCVII. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kőszeghy Péter
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kulcsár Péter
Tarnai Andor
Tverdota György
Veres András

*

Kádár Judit
a Szemle rovat szerkesztője,
technikai szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG
1118 Budapest
Ménesi út 11–13.

- **Horváth Károly:** *Az ember tragédiája szereplőinek és motívumainak bibliai és világirodalmi előzményeiről* 301

Kisebb közlemények

- Varga Imre:** Ismeretlen jezsuita vígjátékok 337
Fried István: Kazinczy Ferenc útleírásai 350
Péter László: *Móricz Pej paripám* Pejkó című elbeszélésének forrásvidéke 363
Lukácsy Sándor: Két emlő, hat köveder 376

Adattár

- Gángó Gábor:** Egy kiadott-kiadatlan Eötvös-mű: *Állam- és társadalombölcseleti töredékek* 389
• **Szilágyi Márton:** Adalék Péteri Takáts József irodalmi kapcsolataihoz 39

Vita

- Veres András:** Egy méltánytalan bírálatra (Sárközy Péter recenziójáról) 406

Szemle

- Kecskés András:** A magyar verselméleti gondolkodás története. A kezdetektől 1898-ig (*Széles Klára*) 410
Balázs Mihály: Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén (*Káldos János*) 414
Németh László: Bibliográfia (*Péter László*) 421
Emlékezések Ady Endréről. III–IV. kötet (*Schweitzer Pál*) 430
Fernando Lepori: *Ragione naturale e rivelazione in una disputa alla Scuola di Rialto: il De mortalium foelicitate* di Nicolò Modrussiense (*Pajorin Klára*) 436
Ioannes Sylvester: *Grammatica Hungarolatina in usum puerorum recens scripta*. Neanesi 1539 (*Pajorin Klára*) 436
Székely István: *Zsoltárkönyv*. Krakkó 1548 (*Szabó András*) 441
Vörösmarti Mihály: kálvinista predikátor megtérése históriája (*Monok István*) 443
Piaristák Magyarországon 1642–1992 (*Tüskés Gábor*) 445
A magyarországi katolikus tanintézmények színjátásának forrásai és irodalma 1800-ig (*Bitskey István*) 447
Rejtő István: *Mikszáthiáda* (*Nagy Miklós*) 449

birtokos rendszeresen sarcolta Göncöt, lecsukatta a főbíró, mire a polgárok 1561-ben levágták néhány szolgáját. A megtorlás sem késlekedett: Dobó is leöletett néhány göncit, s a város plébánosát (elsőpapját) halállal fenyegette meg. Ez a pap senki más nem lehetett, mint Székely István; a Dobó Domokos (István testvére) által pártfogolt Károlyi Gáspár ekkor még nem volt itt. Ez az epizód jól rávilágít arra, hogy Székely a korai reformátorok harcosabb típusához tartozhatott, akik nem hagyták szó nélkül a nagybirtokosok kilengéseit, s a társadalmi konfliktusokban a polgárság és a köznemesség mellé álltak. Szentmártoni Szabó Géza is leírja azt az esetet, amikor Perényi Ferenc 1550-ben összetűzésbe került a szikszói polgárokkal, akik elmenekültek emiatt az otthonukból, minek következtében papjuk, Székely István még ez évben kassai polgárjogot kapott. Jellemző (amit viszont a kísérő tanulmány nem

mond el), hogy szerzőnk egyik közneves pártfogója, Réghy Kelemen sem volt felhőtlen viszonyban a vidék nagyuraival, hangácsi udvarházát ugyanis 1549-ben Serédi Gáspár ostromolta meg és fosztotta ki, 1556-ban pedig ugyanezt követte el Bebek György – az első a Habsburg-, a második a Szapolyai-párt nevében fellépve. Olyan anarchikus idők voltak ezek, amelyekben teljesen megalapozottak voltak Székárosi Horváth András prófétai hangú kirohanásai. Ha Székely István rendelkezett volna hozzá hasonló költői tehetséggel, neki is lett volna mit megírnia.

Mit mondhatnék összegzésképpen erről a hasonmás kiadásról? Csak annyit: reméljük, lesz még jobb is, s még egyszer nem kell a recenzensnek ebben a sorozatban a rossz nyomda-technikai minőség miatt panaszkodnia.

Szabó András

VÖRÖSMARTI MIHÁLY KÁLVINISTA PREDIKÁTOR MEGTÉRÉSE HISTÓRIÁJA

Sajtó alá rendezte Jankovics József, Nyerges Judit. A kísérőtanulmányt írta Jankovics József. A latin szövegeket fordította és a jegyzeteket írta Geréby György. Budapest, Argumentum Kiadó, 1992. 343 l.

Egy művelődéstörténeti értékű szövegemlék teljes kiadása önmagában is ünnepelhető esemény a filológusok kicsiny táborában. Persze azért is, mert szeretnek ünnepelni – még inkább azért, mert a Veresmarti Mihály megtérése históriája említésekor a legtöbbször „értően bólintunk”: igen, végre megjelent a teljes szöveg.

Tudjuk, hogy Ipolyi Arnold 1875-ben a szemelvényes kiadás mellett egy vastkos monográfiát szentelt a megtért kálvínista lelkész életének (nem kevéssé propagandisztikusan is emlegetve a rekonverziót, csakúgy mint negyed évezreddel

előbb Pázmány Péter), Máté Károly *A magyar önéletírás kezdeteiről* írott összefoglalásában, majd Nemeskürty István egyik első könyvében, a *Magyar széppróza születésében* kapott fejezetet Veresmarti. Frissebb élményként Bitskey István tanulmánya villan át a tájékozottabb szakember agyán. Szóval ismerős a szöveg, el is tudjuk magunkban helyezni.

Azután következnek a meglepetések. A mű elején az ajánlások; a teljes opus ismeretében az a benyomásunk, hogy a legjobb részei a munkának. Ezekre nem emlékezünk, jóllehet Jakab Elek már 1891-ben kiadta őket. Janko-

vics az utószóban fel is emlegeti: kiesett a szakmai köztudatból ez a szöveg-közlés. Azután a teljes szöveg, margójegyzetekkel. Az utószóból megtudjuk: ilyen a Túrócszentmártonban (Martin) lévő eredeti kézirat is – kiadásra előkészített; tehát nem a sajtó alá rendezők elmés ötlete, archaizálási szándéka folytán keseredett meg kortárs nyomdászaink élete (a margójegyzeteknek a margón való közlésével).

A szöveget egy lélegzetre elolvasni akarók hamar feladják. Talán jobb lett volna, ha Vörösmarti (fogadjuk el a szerző, Jakab Elek és a mostani sajtó alá rendezők névalakját) megírja színopszisként a megtérés históriáját, majd egy „Az ennek kapcsán velem megtörtént dolgok” címmel egy másik könyvet hagy az utókorra.

A szövegben való eligazodást segítő s a Jankovics József írta utószó több állítása ismét meglep bennünket.

– A mű nem a megtérés lelki folyamatának históriája, mert Vörösmarti már 1604–1605-ben lelkében katolizált, s e post festa megírt munkájában a deklarált áttérésig eltelt idő „külső történetét” adja (ilyen értelemben tehát nem a magyar confessio-irodalom fontos állomása a mű);

– „Vörösmarti Mihály nem önéletrajzírói szándékkal fogott tollat, mikor *Megtérése históriája* megírásának ötlete megfogalmazott benne” – mondja Jankovics (276.), majd: „Az önéletrajzokra oly jellemző szándék azonban elvitathatatlan a história szerzőjétől.” (277.) – A két idézet, így kiemelve, ellentmondó állítást takar, de az utóbbi idézetben használt „szándék” szó értelmeződik, s végső soron Jankovics azt állítja, hogy annyiban emlékirat, amennyiben saját élete példájával óvja kortársait az eretniségben való léttől.

– Vörösmarti Mihály nem eredeti gondolkodó (ő maga sem mondja ma-

gáról); az eredeti magyar, önállóan fogalmazott próza sem igaz tehát, állítja Jankovics.

Összegezve: akikről a szakma eddig úgy tartotta, hogy mondtak valamit Veresmarti/Vörösmartiról (Máté, Nemeskürty, Bitskey), központi mondanójukban alapjában nincsen igazuk.

Vajon igaza van-e a szöveg értelmezésében Jankovics Józsefnek? A sajtó alá rendezés, illetve a jegyzetelés gondossága nagy könnyebbség annak, aki a mai helyesírásra adaptált, de Vörösmarti nyelvhasználatát megőrző kiadásból akar véleményt formálni a fenti három kérdésben. Mivel a sajtó alá rendezők az autográf kéziratot használták, annak belső utalásrendjét megtartották, így meggyőző számunkra az a tény, hogy a műről ma rendelkezésre álló autográf kézirat „az alkotásfolyamatba és annak utómunkálataiba” is bepillantást enged. Tehát van egy Vörösmarti-kézirat, amelyet az alappéldány elkészülte után a szerző maga még utalásokkal látott el, neveket fedett fel stb. Örültünk volna, ha a különböző színű tintákkal írt szöveg elkülönül, hiszen alkalomadtán nem lehet érdektelen megtudni: ki az, akinek a nevét Vörösmarti előbb elhallgatta, majd néhány év múltán mégis elárulta?

Ennél is jobban hiányzik nekem az utószóból annak a kifejtése, hogy Jankovics József miként képzei el a mű geneziséét: az alkotásfolyamatba mikortól enged bepillantást az autográf kézirat. Lehetett-e Vörösmartinak egy naplója, amelyet többször elkezdett, amelyben megírta önvallomását, amelynek alapján jött létre esetleg az az általa készített tisztázat, melyet azután évek múlva utalásokkal, névfelfejtésekkel egészített ki? Miért nem jelent meg ez a mű a korban – kérdezném másodszorra, hiszen e kérdésre sem kapunk vá-

laszt az utószó írójától. Pedig nem érdektelen kérdések ezek, a fenti három tagadás (nem a confessio-irodalom része, nem önéletírás, nem eredeti gondolatosságú mű) igazának megítélésében sem. (Pontosabban: a gondolati eredetiség hiányát illetően nem nagyon lehet vitatkozni: Bellarmino, Lessius, Pázmány s kevés eredetiség – ezt az értékelést el lehet fogadni.)

Kétségtelen: Jankovics végre Vörösmartinak a korban kiadott könyveivel (*Tanácskozás; Intő, tanító levél*) együtt olvasta el a *Megtérése históriája* kéziratát. Az együtt-olvasás mélyítette el benne a hangsúlyosabb Pázmány-hatásra vonatkozó meggyőződést, amely minden bizonnyal igaz (akkor is, ha a *Kalauzzal* való motivisztikus egyezések topikusak is lehetnek). Szerintünk Jankovics igazán fontos mondandója az *Őt szép levéllel* való formai rokonság fölismerése, amely egyben műfaji rokonságot is takar.

Fontos emlékeztetni arra a vitára, amely Jankovics és Bitskey között (s tárgyban: Jankovics és az őt korban megelőző szakirodalom) között folyt Misztótfalusi Kis Miklós *Mentsége* kapcsán. A szakirodalom rója a tiszteletköroket, s tartalmi oldalról elindulva társadalomtörténeti, történelmi, egyháztörténeti stb. argumentációval próbál irodalomtörténeti, sőt irodalmi síkon véleményt formálni irodalmi szövegemlékekről – s nem jut igazán eredményre. Jankovics a *Mentség* kapcsán is, a *Megtérés históriája* kapcsán is a megformált-ságra, a retorizáltságra utal. Iroda-

lomtörténeti értékelésben azokat a szempontokat érvényesíti, amelyek oda tartoznak, s nem állítja, hogy Vörösmarti műve például egyháztörténetileg nem értékelhető forrás.

Ha jól értem az utószó írójának szándékát, gondolatát ad absurdum vive (s persze így már nem igaz!): Vörösmarti szövege azért nem jelent meg a maga korában, mert az *Őt szép levél* mellett rossz volt mint irodalmi mű. Gondolatilag nem önálló, amit mondandó, azt forrásai elmondják érthetőbben, meggyőzőbben.

Vitairatnak vagy propagandaanyag-nak jó? Lehetséges, ám hosszú vizsgálódást igényelne azt megmondani, mely években lett volna túl kevés, szelíd, s melyekben lett volna éppen nem aktuális a megjelenése. Azt hiszem, Pázmány jobban támogatta volna (ha ugyan létezett) Vörösmarti *Confessiones*ének megjelenését. Valódi propagandaértéke annak lett volna.

Jankovics József végső értékelésében (281.) érződik a saját filológiai eredményétől kissé csalódott szakembernek „azért ez és ez a nagy erénye” kezdetű (ön)vigasztalása (hiszen több felsőfokú jelzőtől megfosztotta Vörösmarti prózájának, szellemi erejének értékelését), amit elképzelhetően a kortársak közül is többen érezhettek, akik ismerték Vörösmarti *Megtérése históriáját*, de akkor nem tartották megjelenésre érdemesnek. Lehet, hogy maga a szerző is köztük volt?

Monok István

PIARISTÁK MAGYARORSZÁGON 1642–1992

Rendtörténeti tanulmányok. Szerk. Holl Béla. Budapest, Magyar Piarista Tartományfőnökség, 1992. 350 l.

A Magyar Piarista Rendtartomány 1992-ben ünnepelte a rend magyarországi megtelepedésének 350. évfordu-

lóját. Az ebből az alkalomból kiadott tanulmánykötet fejezeteket mutat be a rend magyarországi történetéből, s